

ЭКСТРЕМИЗМ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА РАҚАМЛИ ЭКСПЕРТИЗАЛАРНИ ЎРНИ

Нурумбетова Садоқат Аллаяровна

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар

Вазирлиги Академияси Илмий котиби,

юридик фанлар бўйича фалсафа

доктори (PhD), доцент

***Аннотация:** Мақолада рақамли криминалистиканинг жиноятга оид муаммоларни ҳал қилиши, уларнинг судга тақдим этилиши учун электрон дастурлари, компьютер тармоқлари ва интернет ёрдамида маълумотларни йиғиши, таҳлил қилиши ва таснифлаши, компьютерлар, смартфонлар, ахборот ташувчи қурилмалар, жиноят усуллари, ўзаро алоқалар ва жиноий фаолиятни аниқлаш учун электрон дастурлар, тармоқлар, интернет ва бошқа электрон қурилмалардан маълумотлар йиғиши ва улардан фойдаланиши ёритиб ўтилади*

***Калим сўзлар:** электрон далил, интернет, қурилмалар, воситалар, экспертиза, объект, тадқиқот, эксперт, ижтимоий тармоқ, ахборот технологиялари, эксперт.*

Бугунги глобаллашув, ахборот-коммуникация технологиялари даврида ҳаётимизни интернетсиз, мобиль қурилмасиз, умуман олганда ахборот воситаларисиз тасаввур қила олмаймиз.

Орамизда ўзини қабиҳлик, разолат уммони ҳисобланган диний экстремизм, терроризм, одам савдоси каби ботқоқликка ботираётган “инсон”лар сафи кўпаймоқда. Улар муқаддас динимизнинг асл моҳиятини англамай, диний экстремизм тўдалари сафига кўшилиб қолмоқда. Бунда

асосан Замоनावий ахборот воситаларидан кенг фойданишяпти. Айниқса ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақдалар.

Ўзбекистон азалдан турли миллатга мансуб, турли динларга эътиқод қилувчи халқлар тинч-тотув яшаган ўлка бўлиб келган. Аждодларимиз бошқа дин вакилларига доимо ҳурмат билан муносабатда бўлгани, Ватан тараққиёти йўлида елкадош бўлиб меҳнат қилгани тарихий манбаларда кўп қайд этилган.

Бугун дунё майдонларидаги минтақалар ва ҳудудларни мафкуравий бўлиб олишга уринишлар турли йўллар билан амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонга ҳам интернет шиддатли қадамлар билан кириб, кундалик ҳаётимизда ўзининг ўрнига эга бўлмоқда. Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчилар сони кундан-кунга ортиб бормоқда. Фан-техниканинг ютуқлари инсоният фойдасига, эзгу мақсадларга хизмат қилиши ижобий ҳолат. Лекин виртуал оламдан айрим кучларнинг ғаразли ниятларини амалга ошириш учун фойдаланаётганлиги ҳам ҳақиқатдир.

Афсуски, электрон дунёни турли сиёсий кучлар, террористик, экстремистик ташвиқотлар ва ғояларни тарғиб қилувчи, ҳар хил жиноий тўдаларнинг фаолиятларини амалга оширишларига ва ўз қарашларини оммага тарғиб қилишларига ҳам кўмаклашмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятчиликка қарши кураш фаолияти самарадорлиги жуда кўп жиҳатдан замонавий фан ва техник ютуқларидан фаол ва ўз вақтида фойдаланишга боғлиқ. Шу боисдан Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг меъёрий-ҳуқуқий жиҳатлари ва вазирлик ҳайати қарорларида такрор ва такрор равишда жиноятларни очиш ва тергов қилишни эксперт-криминалистик таъминотнинг сифатини юксалтириш, эксперт-криминалистик хизматлар ходимларининг билим савияси ва касбий тайёргарлигини ошириш бўйича вазифалар

қўйилади. Бу вазифаларни ҳал этилиши бир қатор ташкилий ва илмий чоралар мажмуи орқали, жумладан, рақамли криминалистика хизматлари фаолиятини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини янгилаш, ушбу хизмат ходимлари эксперт-криминалистларнинг касбий маҳоратини юксалтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мобил қурилмалар экспертизаси ва компьютер-техник экспертиза хулосалари компьютер воситаларини қўллаш билан боғлиқ муносабатларни тергов қилиш жараёнида далилларнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Компьютер технологияларининг доимий ва жадал ривожланиши билан боғлиқ ҳолда, ушбу турдаги тадқиқотлар ичида мураккабларидан бири ҳисобланади.

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда жиноятларни содир этиш механизми унинг таркибий элементларининг ўзига хос хусусиятлари билан тавсифланади. Бу ўзига хослик билан боғлиқ энг аввало, тайёрлаш, бажариш усулларининг ўзига хос хусусиятлари ахборот-коммуникация тармоқларидан фойдаланган ҳолда маълумотларни масофадан узатиш технологияларига асосланган бундай жиноятларни яшириш. Ўз навбатида, бу ҳолат бошқа элементларнинг ўзига хос хусусиятларини табиий равишда белгилайди жиноят механизми таркибида: уни содир этиш воситалари ва воситалари, яъни дастурий таъминот, компьютер технология, интернет мавжуд.

Экстремизм билан боғлиқ жиноятларнинг изи жуда ўзига хос бўлиб, улар учун тубдан бошқача усул ва воситаларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Шу муносабат билан, бундай изларни топиш, аниқлаш ва олиш махсус криминалистик технологияларидан фойдаланишни талаб қилади. Амалдаги эксперт амалиётининг таҳлили шуни кўрсатадики, рақамли экспертизага тақдим қилинадиган далилларнинг умумий рўйхатидаги энг

катта улуши шахсий Компьютерлар ва ҳар хил турдаги маълумотларни сақлаш мосламалари, мобил телефонлар ва смартфонларга тўғри келади.

Экстремизм билан боғлиқ жиноятлар бўйича ходисалар содир бўлган жойларни, биноларни, тинтув ва олиб қўйиш жойларини текшириш (бундан кейин — тергов ҳаракатлари) энг муҳим тергов ҳаракатлари бўлиб, кейинги терговнинг моҳияти ҳам ушбу тергов натижаларига боғлиқ.

Рақамли маълумотлар рақамли форматда сақланадиган, қайта ишланадиган ёки узатиладиган ҳар қандай маълумотларни англатади. Бунга матн, тасвир, аудио ва видео файллар, шунингдек, компьютер дастурлари ва дастурий иловалар киради. Рақамли ахборот тушунчаси ҳозирги кунда тобора муҳим аҳамият касб этмоқда, чунки ҳаётимизнинг тобора кўпроқ жиҳатлари рақамлаштирилмоқда. Интернет, ижтимоий медиа ва мобил қурилмаларнинг ўсиши яратилаётган ва қабул қилинадиган рақамли маълумотларнинг ривожланишига олиб келди.

Рақамли маълумотлар рақамли шаклда сақланадиган ва узатиладиган ҳар қандай маълумот ёки таркибни англатади, яъни маълумотни ифодаловчи иккилик рақамлар (битлар) қатори. Ушбу битлар электр ёки магнит сигналлар билан ифодаланиши мумкин, улар кейинчалик компьютерлар, смартфонлар, планшетлар ва бошқа рақамли воситалар каби рақамли қурилмаларда сақланади. Рақамли ахборотнинг табиати унинг осон такрорланиши, таҳрирланиши, узатилиши ва сақланиши қобилияти билан тавсифланади. Рақамли маълумотлар жуда мослашувчан ва сифат ва ишончилиликни йўқотмасдан осонгина ўзгартирилиши, нусхаланиши ёки кўпайтирилиши мумкин. Бу уни алоқа, ҳамкорлик ва маълумот алмашиш учун ниҳоятда кўп қиррали ва кучли воситага айлантиради.

Терговчи шуни билиши керакки, агар компьютер техникаси ва тергов ҳаракатлари зонаси периметридан ташқарида бўлган бошқа жиҳозлар ўртасида уланиш мавжуд бўлса, компьютер маълумотларига кириш ва ҳар

қандай ҳаракатларни тўғридан-тўғри амалга оширишнинг имконияти мавжуд. Бунинг олдини олиш учун вақтинча ёки узоқ вақт давомида компьютер техникасини ёки маҳаллий тармоқни текшириш худудининг периметри ташқарисида жойлашган техник қурилмалардан узиб қўйиш керак. Ўчириш ҳам дастурий даражада, ҳам аппарат даражасида амалга оширилиши мумкин.

Агар мутахассис тергов ҳаракатлари пайтида бирон бир қурилмадаги маълумот ёки машина маълумот ташувчиси йўқ қилинаётганлигини аниқласа, барча мумкин бўлган усуллар билан ушбу жараёни тўхтатиб қўйиш ва текширувни шу жойдан бошлаш керак. Шунингдек, тергов ҳаракатлари пайтида ёқилиб турган компьютерларни ва улар бажараётган жараёнлар ва дастурларнинг хусусиятларини аниқлаш керак.

Экстремизмга қарши курашишнинг замонавий тенденциялари, интернет тармоғи орқали содир этилаётган қонунбузилишларнинг олдини олиш, соҳанинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, ахборот технологияларидан фойдаланиб амалга оширилган жиноятларни криминалистик тадқиқ этиш, фoш этиш ва тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари, киберхавфсизликни таъминлашда давлат идоралари ва хусусий секторлар ҳамкорлигини мувофиқлаштириш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда ички ишлар органларининг фаолияти жараёнида исботланиши керак бўлган ҳолатларни белгилаш терговга қадар текширувгача бўлган иш юритиш кўриб чиқилаётган жиноятларни содир этиш механизмининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, мураккаб ва кўп қиррали хусусиятга эга бўлди. Ахборот манбаларининг кўплиги жиноят ва уни содир этган шахслар, жабрланувчилар ва гувоҳлар тўғрисида, уни қидириш ва олиш, текшириш ва баҳолаш усуллари ва воситаларининг мураккаблиги ушбу жараёнда объектив иштирок этишни англатади

Интернетдан олинаётган ахборотларга танқидий ёндашиш ва унинг фойдали манбалари асосида ўз дунёқарашини кенгайтириш, ғарзли маълумотларни инкор эта билиш идрокини, мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш ғоят муҳим жиҳатдир. Ҳар бир ёш маълум бир кўникма ва билимларга, диний ва дунёвий илмлар моҳиятини тушуна олиш қобилиятига эга бўлиши, дунёда кечаётган сиёсий ва иқтисодий жараёнларга бефарқ бўлмаслиги лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4452-sonli “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 14.09.2019 y.

2. Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar (kiberjinoyatlar): turlari, kvalifikatsiyalanishi va ularga nisbatan tergov harakatlarini o‘tkazish taktikasi [Matn]: o‘quv qo‘llanma / G. F. Musaev [va boshq.]. — Tashkent: Baktria press, 2020 — 224 s.

3. Raqamli (elektron) axborot tashuvchi qurilmalarni olish, qadoqlash, tashish va saqlash bo‘yicha metodik qo‘llanma. O‘z.Res. IIV EKBM. Toshkent – 2020

4. Nikolay Nikolaevich Fedotov. Forenzika-kompyuternaya kriminalistika. — Yurid. mir, 2007. — 359 s. — ISBN 978-5-91159-015-4. Arxivnaya kopiya ot 16 fevralya 2022 na Wayback Machine

5. Laptev V. A., Solovyanenko N. I. Raqamli adolat. Raqamli hujjat: monografiya. - Moskva: Prospekt, 2022. S. 133-170. ISBN 978-5-392-35841-0

6. Igor Mixaylov. Mobil qurilmalarni sud-tibbiy tekshirish asoslari - <https://www.oxygensoftware.ru/ru/news/articles/83-osnovy-kriminalisticheskogo-ssledovaniya-mobilnykh-ustrojstv>